

ena od mogočih oblik tovrstnega spoznavanja; v njej se prepleta lingvistična stilna analiza z zgodovinsko pogojenimi estetskimi vrednotami. Poetični izraz umetnine je »samo eden od možnih izborov« in kot tak sam po sebi »vključuje vse druge izbore, ki so neizrečeni, ali vsebovani«. Od tod princip stilne absolutnosti in relativnosti. Absolutnost s stališča avtorja, ker zanj predstavlja edini izbrani in enkratni izraz, relativnost pa v odnosu do bralca, ki ga doživlja po stopnji svoje sprejemalne naglasnosti. Izraz je pravzaprav edini avtentični dokument ustvarjalca. Na njem je mogoče odkriti njegove »prstne odtise«, zato stilistična kritika začenja od tu dalje. Umetnina kot taka, realizirana v jeziku, spojena z avtorjem in živeča v odnosu do bralca, je središče Frangeševega zanimanja. Zato v njem ni zastarelega dualizma med vsebinskim in oblikovnim polom, marveč je vse to enota. Proučevalca zanima rekonstrukcija stopenj »med zamislijo (A) in eksterniranjem (A₁)«. Umetnina ni podana samo z A₁. Tako skrajnostno stališče bi bilo izrazito esteticistično in formalistično, medtem ko literarna zgodovina kot veda o zgodovinskem razvoju in kontinuiteti človekove spoznavne aktivnosti v podobah — posebej še pri manjših književnostih — ne razpravlja samo o ostvartitvah, marveč tudi o hotenjih. O teh pa največ zve, ko proučuje pot od A do A₁.

Del Frangeševih postavk je vzet iz evropske literarne znanosti, toda vse to so samo spodbude, ki jih avtor samostojno združuje v nov nazor. Ta nazor raste na temelju družbene in zgodovinske stvarnosti, ki dopolnjuje in razlaga umetniško stvarnost v umetninah. Prav zaradi te žive povezanosti z utripom življenja je mogoče, da avtor kritično gleda tudi na zahodnoevropsko literarno znanost ter obsoja njene abstrakcije in idealizem.

In zaključek, ki iz tega sledi? Frangeševe Stilistične študije so pomemben poskus, postaviti hrvaško literarno zgodovino na nove spoznavne in metodološke principe. S to knjigo je prehitel prizadevanja drugih jugoslovanskih vseučiliških središč in spodbudno vplival ali poživil njihovo delo. Ta relativna zmaga pa nikogar ne odvezuje od naporov za nadaljnjo izdelavo in izpopolnjevanje naših odnosov do književnosti. Frangeševa knjiga je nevsiljiva, se pravi, da ob sebi dovoljuje vse druge pristope, ki jim je cilj resnično in čisto iskanje resnice. Tudi po tej moralni sestavini je lahko spodbuda za premišljevanje.

Jože Pogačnik

DR. A. BAJEC: BESEDOTVORJE SLOVENSKEGA JEZIKA

Pod tem skupnim naslovom je izšel pri SAZU, razred za filološke vede, IV. zvezek besedotvorja — Predlogi in predpone. V treh zvezkih, ki so izšli pred tem, so obdelane sledeče skupine besed: I. Izpeljava samostalnikov, 1950, II. Izpeljava slovenskih pridevnikov in Zloženke, 1952, ter Prislovni paberk, SR 1954, vse izpod peresa istega avtorja. Po logični besedotvorni poti jim sledijo Predlogi in predpone (1959).

Za Miklošičem, ki je že v prejšnjem stoletju (1875) v svoji Primerjalni gramatiki slovanskih jezikov besedotvorno obdelal samostalnike oziroma imena ter glagole, v 60-ih letih pa nekatere specialne probleme, kot slovanske priimke, krajevna imena iz apelativov in priimkov itd., pri nas besedotvorje ni bilo več deležno posebne pozornosti. Besedotvorje spada pravzaprav še vedno med sporna vprašanja jezikovnih raziskav, in sicer zaradi svoje vsebinske in oblikovne specifičnosti. Besedotvorni elementi kot sufiks, prefiks, prevoj itd. ne sodijo po mnenju nekaterih v področje gramatike, ki raziskuje in zasleduje ustaljene oblike posameznih pregibnih ali nepregibnih besednih vrst. Ukvarja se s pomensko stranjo jezika, z vsebino besed, z razvojem in prenosom pomena. Vse to pa nosijo v sebi številni in vsakemu posameznemu jeziku lastni besedotvorni elementi. Zatorej tudi slovenska slovnica (1956) posveča »Besednemu gradivu« krajše samostojno poglavje. V zgodovini slovenskega knjižnega jezika so bili obravnavani le posamezni besedotvorni drobci v zvezi s pravopisno normo in z raznimi potrebami s terminološkega področja. Da pa je besedotvorni ustroj slovenskega jezika zelo zanimiv in bogat, pričajo prva sistematična dela prof. Bajca. Njegova obdelava v glavnem temelji na gradivu knjižnega jezika. Mogoč pa je še drugačen način obdelave. Lahko bi vzeli za osnovo kakšno starejšo razvojno fazo našega knjižnega jezika (protestantizem, prosvetljenstvo) in jo primerjali z današnjim stanjem. Sinteza take historične in sodobne znanstvene besedotvorne obdelave bi zlasti glede na razne pomenske prehode gotovo prinesla zanimive osvetlitve današnjega stanja, prav tako bi bilo z dialektološkega stališča zanimivo ugotoviti in

v celoti izčrpati najbolj tvorne splošno slovenske in lokalne besedotvorne sestavine (besedotvorne razlike na narečno razkosanem slovenskem ozemlju so kar znatne) in zasledovati tiste psihološke faktorje, ki jih usmerjajo. Od prvotnih vzgonov se nato pojavi več ali manj mehanično razširjajo. Vendar brez dvoma besedotvorno strukturo centralnega slovenskega narečnega ozemlja zajema v jedru tudi slovenski knjižni jezik, do neke mere pa avtor posega tudi v zgodovino jezika in v dialektologijo.

Rekla bi, da IV. zvezek besedotvorja po zanimivosti prekaša prejšnje, od katerih je bil I. zv. zamišljen predvsem kot učbenik in pripomoček za tvorbo novih izrazov v terminologiji. Po zasnovi je veliko širši in izčrpnější, saj posega glede na predloge v prefinjeno področje sintakse, glede na predpone pa v področje semantike. Nekako neobičajno si je zamišljati, da bi take drobne besedice, kot so predlogi in predpone, odigravale v jeziku tako pomembno vlogo in da skrivajo v sebi toliko možnosti za precizno izražanje, za najrazličnejše pomenske odtenke — s tem se že bližajo stilni funkciji, ker jih v veliki meri ogroža tudi čustveni element. V vsakdanjosti se ne zavedamo, da so to elementi, ki ponazarjajo gibanja in odnose vseh pomensko razsežnih dejanj in stanj v jeziku, saj zajemajo dimenzije kraja, časa, združevanja in ločevanja.

V prajeziku, kot je razloženo v uvodu knjige, je bila lastnost njunega prednika — krajevnega prislova — drugačna. Prvotno je krajevni prislov, še ločen od glagola, določal glagolsko dejanje, a vedno ožja povezanost ga je privedla do preverbialnega spoja. Iz stave v določeni dobi razvoja ie. prajezika: substantiv-preverb-verbum, je preverb polagoma ob določenih pogojih pristopil kot samostojen predlog k samostalniškemu sklonu, prav tako kot predpona h glagolu, a kot tak tudi ni popopolnoma zabrisal svoje prvotne adverbialne funkcije. Brž ko je preverb zamenjal svoje običajno mesto, so za jezikovni razvoj nastopile daljnosežne spremembe. Povzročiti so morale pravo pomensko revolucijo, zato je preverb kot samostojna kategorija v besednem redu propadel. Predlogi in predpone so po svoji funkciji in važnosti blizu vsem drugim besedotvornim elementom, zlasti sufiksom, ki so prvotno po svojem pomenu združevali posamezne besedne skupine. Polagoma so se te določene lastnosti tudi zabrisale in pomensko spremenile. Svoj pomen pa sufiksi vsebujejo samo v sestavi z osnovnim pomenom besede kot take. Ta lastnost jih družijo s predponami in jih loči od predlogov. Predlogi in predpone so ohranili prvotno sposobnost določanja, a ta se je razcepila. Ne smemo prezreti njih bistvene razlike. Predlogi so se razvili v samostojno besedno vrsto. Izražajo najrazličnejše relacije v stavku, določajo vse možne zveze s samostalniki, a so kljub širokemu pomenskemu razvoju ostali samostojni — že sami zase takoj vzbudijo določeno pomensko asociacijo. Predpone pa so podobno kot sufiksi tesno vezane na določene besedne skupine (samostalniki, pridevniki, glagoli) in šele v spoju z njimi dobijo svojo določitevno funkcijo.

Po mnenju Doroszewskega (Sbornik prací I. sjezdu slovanských filologů v Praze 1929, Praha 1932) moramo v jezikovni klasifikaciji pri sufiksih upoštevati dvojce: njihovo gramatikalno-strukturalno podstavo in pomensko-izrazno podstavo. Kako se ob teh dveh točkah suče razvoj, je za slovanski besedotvorni ustroj zelo lepo razloženo na enem samem sufiksu -ъкъ, -ькъ (ostalo so fonetične variante), ki do danes izpričuje že kar pet samostojnih pomensko razvojnih kategorij. Če vzamemo sufikse kot celoto in se zamislimo v njihovo pomensko vlogo in funkcijo, zasledimo pri njih sledeče zakonitosti. So sufiksi s strukturalno funkcijo, ki so tesno povezani z besedotvornim sistemom jezika (pomensko so indiferentni, nevtralni), realno-pomenski sufiksi, za katere je bistvena določena vsebina, in ekspresivni sufiksi, ki jih določa čustvo. Te osnovne težnje s svojim prepletanjem določajo usodo sufiksov in taka splošna ugotovitev gotovo zajema tudi predloge in predpone.

Podobno — če se dotaknemo metodničnega postopka — obravnava prof. Bajec predloge in predpone. Upošteva vseskozi oba kriterija — prvotno obliko predloga oziroma predpone s historičnimi glasoslovnimi spremembami, ki so v primeri z razvojem pomena prav neznatne, ter njun osnovni pomen, ki ga trezno in točno zasleduje; vse to bolj z namenom, da obstoječe pojave registrira in razlaga, ne pojasnjuje pa psiholoških nagibov, ki so narekovali tako široko pomensko razpršitev. Težave in seveda zanimivosti se pojavljajo predvsem pri pomenskem delu. Odmik od prvotnega pomena se običajno pri vsakem predlogu ali predponi tako zdfiferencira, da mu je treba slediti z izredno tenkočutnostjo.

Če se na kratko ustavimo kar pri prvem predlogu oziroma predponi »po« (pa-), zasledimo sledeče pojave in spremembe. Osnovni pomen predloga po iz ie. *apo, stind. apa je »stran, proč, nazaj«. Iz te realno-pomenske sestavine je razložen

ves nadaljnji pomenski razvoj predloga in predpone »po« (pa). Izhodišča pomenskih prehodov so kraj, čas, distributivnost. Iz najstvarnejše točke -kraj- (čas je z njim v isti ravnini, zato se javljata v stalni zvezi) se pomen enotnosti drobi in pomika v distributivnost. Izpričana je v vseh slovanskih jezikih, n. pr.: priješ, po penězu, ali slov. po trije in trije so se držali za roke itd. Na distributivni pomen predloga »po« je navezan večalni ali manjšalni pomen predpone po- (tu se že javlja čustveni element): stosl. pobogatъ, slov., poubožen, podolgovat, ali bolg., ki pozna sestavo s samostalniki, a v komparativnem pomenu: da vidimo koj otъ nasъ po-junakъ. Seveda vsi odtenki v slovenščini niso enako močno zastopani. Iz osnovnega pomena ie. *pos -zadaj za- izhajata spet v isti ravnini krajevni in časovni pomen: stosl. iti po komb, po očetu se je vrgel, po smrti, po novem letu. Krajevni pomen dobi lahko tudi določene dimenzije — označuje nam razprostiranje po času in prostoru: polj. idzie sam pan młody po klanianiu, po jezeru plawati, po vrsti našeti. Ob pojmu razsežnosti je možen pojem vzora. Prav za ta pomen je v slovanskih jezikih več različnih in zanimivih možnosti izražanja.

Taka je s pomenskega vidika osvetlitev teh dveh elementov, ki se po svoji osnovni funkciji razhajata. Predpona nas vodi v semantiko, predlog pa v sintakso, dasi se pomensko neprestano prepletata. Težišče obravnave je v podrobni obdelavi predloga »po«, v njegovih stavčnih zvezah z akuzat., dat. in lokalom, kjer se spet zaradi pomenskih sorodnosti in pogostne oblikovne enakosti pomeni prepletajo, ponekod v slovanskih jezikih določene prvotne zveze na račun enega od omenjenih sklonov zamrejo itd. S historičnimi slovenskimi primeri in s primeri iz slovanskih jezikov je pojasnjen pomenski razvoj predloga in nakazano splošno stanje, nato pa sledi podrobna analiza slovenske rabe, ki se spet razbohoti v številne pomenske odtenke, sklonске zveze in slovenske specifičnosti. Tako je spet obdelan »po« posebej kot adverb z distributivnim pomenom: stopajo po štirje v vrsti, nato »po« ob adverbu ali akuzativu mere: po cele dni je bil zdoma itd. Po pojasnjenem logičnem prehodu med adverbom in prepozicijo sledi obdelava predloga »po«, kjer po osnovnih funkcijah (prostor, distributivnost) in po običajnem pomenskem premiku pridemo do porazdelitve dogodkov v času, do pomena krajevnega in časovnega nasledovanja, od koder nas preneseni pomen privede v izražanje načina, sredstva, primernosti, izvora in vzroka. Podana so tudi medsebojna stikališča teh pomenov.

Posebej je po omenjenih principih podrobno obdelana predpona po-, pa-. Razni odtenki prihajajo posebno do izraza pri glagolih — dovršnikih in nedovršnikih — in pričajo za samostojen slovenski razvoj. V bogatem dialektološkem gradivu so podane značilnosti slovenskega ljudskega jezika — ne samo v posameznih besedah, ampak tudi v sintagmah, ki nas spet privedejo na področje sintakse. Vzporedno so obdelane tudi najrazličnejše dvoumne rabe. Rezultati nas prepričujejo, da že ena sama glagolska predpona združuje v sebi v določeni poziciji odločilno in tanko pomensko razsežnost, ki ji je težko slediti in jo do kraja izčrpati — še vedno ostanejo stvari, ki spadajo v »posebnosti«.

Toliko o osnovnem principu dela, ki se v knjigi ne izpremeni. O vrstnem redu obravnavanih predlogov bi pripomnila, da so razvrščeni po vsebinski harmoničnosti in pomenski važnosti ter praktični uporabnosti (po, na, nadъ, predъ, pro izražajo bolj statističnost in neposredno bližino, medtem ko predlogi in predpone otъ, do, kъ, obъ, pri, izъ, vy itd. izražajo dinamičnost in ponazarjajo smernice vseh možnih gibanj). Jasno je, da vsi obravnavani predlogi niso pomensko in sintaktično tako izčrpni kot n. pr. omenjeni predlog »po«, niso vsi uporabljeni kot predpone ali predlogi in niso vsi enako tipični za slovenščino. Vse to je v podrobni obravnavi pojasnjeno. Izredna razgibanost predlogov in predpon je pri vsakem posameznem primeru podkrepljena še s splošno slovansko rabo, ki lepo nakazuje razvoj v posameznih jezikih. S tem so podane tudi bistvene večje razlike predvsem v predložni rabi pri nas in v slovanskih jezikih. Kot tak je komparativni poseg na podlagi zanesljive znanstvene literature važno dopolnilo. V tem pogledu so še posebno zanimivi razni bolgarski primeri, ki pričajo o številnih novih pojavih prav v zvezi z izgubo sklanjatve. S tem se seveda obseg rabe predlogov in predpon v sintaktičnem in semantičnem pogledu poveča. V delu je tako prikazana in pojasnjena obilica tipično slovenskega besedotvornega gradiva, zlasti kar zadeva glagole, glagolske samostalnike in različne sintaktične tvorbe. S tem so nakazani tudi praktični besedotvorni vidiki. Avtor v delu zavzema stališče do germanizmov v jeziku, do purizma, govori o pravopisu; normativnost je poudarjena. Slovenska historična ilustracija je v primeri s slo-

vansko, ki celotno problematiko jasneje osvetljuje, manj upoštevana, a to tudi ni bil namen knjige, ki je s svojim načinom obravnavanja s prejšnjimi zvezki harmo- nično povezana. Obravnavano slovensko gradivo je tu in tam današnje rabe vaje- nemu ušesu nenavadno, a to je odvisno od gradiva, ki je bilo avtorju na razpolago. Gradivo nekaterih avtorjev 19. stol. (Tavčar) je manj zanesljivo, ker so iz znanih razlogov jezik izumetničevali. Terminološko pa ni jasen kriterij uporabe sh. -srbsko ali hrvatsko in hs- hrvatsko ali srbsko. Uporaba ne more biti slučajna, ker je v kra- ticah oboje navedeno. Prav škoda je, da niso tako številne nove ugotovitve podane v krajšem povzetku na koncu dela — množica najrazličnejšega besednega in stavč- nega gradiva jih bralcu zaduši in zabriše. Delo kot celota pa nas vodi v dve raz- iskovalni smeri: k sintaktičnim problemom in v semantiko.

Martina Orožen

Zapiski

NEKAJ RASTLINSKIH IMEN

Slovensko *jeren* »Pelargonium«. V nobenem slovarju in botaničnem priročniku nisem našel rastlinskega imena *jeren*, ki ga poznamo iz narodne pesmi *prvi venec jerena*, *drugi venec drobnih rož*, *tretji venec žajbeljna*. Etimologija imena ne po- vzroča težav, ne more biti drugega kot latinsko *geranium*, grško *geránon*, čeprav je težko reči, ali je bila sprejeta v slovenščino preko novejšega nemškega *Geranium* ali iz romanščine. Zaradi drugega -e- bi bilo verjetnejše romansko izhodišče. Teže je opredeliti rastlinsko species, na katero se slovensko ime nanaša. Rodova *Gera- nium* in *Pelargonium* sta si botanično blizu, srednjeveška botanika ju ni razlikovala in ljudska terminologija ima v vrsti evropskih jezikov za oba skupna imena. Zdi se, da *jeren* ne more biti drugega kot v narodni pesmi tako priljubljeni *rožen- kravt* »Pelargonium roseum, odoratissimum« a tudi »P. radula« in »P. zonale«; nemško *Muskatgeranium*, *Zitronengeranium*, *Gürtelgeranium* itd., francosko *gera- nium*, furlansko *geranio* rusko ljudsko *geráně*, *graně*, *iráně*, *jeráně*, sbh. *djeranija*. Kot nemško *Storchschnabel*, *Kranichschnabel* se tudi slovensko *žeravec*, *žerjavac*, sbh. *žeravec*, *zdravac*, rusko *žurávelnik* nanaša na oba rodova, *Geranium* in na *Pelargonium*.

Slovensko *kovrčje*, *kvrčje* »Stipa pennata«. Za vrsto trave *Stipa pennata* navaja Ključ dr. Piskernikove ime *boďalica*, toda v literaturi se je bolj uveljavil naziv *kovilje*, izposojen iz srbohrvaščine. To ime večkrat srečujemo v prevodih iz ruščine, kjer je ime *kovýľ* (m. ali f.) »Stipa pennata« kakor tudi trava sama karakteristična za stepi in mnogo bolj frekventna kakor pri nas. Ime *kovýľ* je gotovo že praslovansko, prim. tudi ukrajinsko *kovyľa*, bolgarsko *kovel*, *koil*, *koilo*, češko *kavyl* pa je izposojeno iz ruščine. Izvajajo ga iz iste osnove *kay-* kakor *kovati* in primerjajo z gotškim *hawi* »seno«. Rusko *kovýľatě* »zibati se« za etimologijo ne pride v poštev kljub Bernekerju, SEW I 594, ki pripuša tudi to možnost.

Za to priča tudi slovensko *kovrčje* »Stipa pennata« in *kvrčje* »Scirpus lacu- stris«, kjer imamo isto osnovo *kov-* kakor v ruščini, toda z drugim sufiksom -*yrě*, ki ga zasledimo tudi v ruskih ljudskih oblikah tipa *kuvýrk* — *travá* (Savinov, RFV XXI 26). Dvojna sufiksacija **kovyrě* poleg *kovýľ* je torej že praslovanska in *kovrčje* gotovo ni beseda, ki bi se je moral knjižni jezik izogibati. O ljudskem poreklu tega imena ne moremo dvomiti že zaradi njegove glasoslovne podobe, čeprav zahtevajo ljudska rastlinska imena veliko previdnosti in posebnega kulturnozgo- dovinskega študija. Če najdemo med slovenskimi imeni n. pr. *kišeneć*, *kišeneć* »Co- riandrum«, ne bomo kljub ruskemu *kišnéć*, ukrajinskemu *kišneć* mislili na staro sorodstvo. Izhodišče ruskemu imenu je osmansko turško *kišniš* »Coriandrum« (Miklo- šić, Turk. Elem. II 110; Vasmer, REW I 564). V slovenščino je to ime zašlo verjetno preko češke isposojenke iz ruščine; na Češkem je ime *kyšneć* uvedel botanik Presl. Isto velja za ime *katran* »Crambe maritima«. Rusko *katran* je neznanega porekla, verjetno tatarska izposojenka. Tatari so to rastlino na svojih pohodih uporabljali proti skorbutu (Machek, Jména rostlin 60). Češko *katrán* in slovaško *katran* je bilo